

П. ЖИТЕЦЬКИЙ ТА ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст.

У статті проаналізовано науково-публіцистичні праці П. Житецького на шпальтах періодичних видань другої половини ХІХ ст. Висвітлено видавничу діяльність педагога у контексті розвитку вітчизняних періодичних видань цього періоду. Охарактеризовано особливості створення, розвитку та розповсюдження наукових періодичних видань другої половини ХІХ ст. Проаналізовано погляди П. Житецького на особливості тогочасного суспільно-політичного життя.

Ключові слова: П. Житецький, періодичні видання, науково-публіцистичні праці, видавнича діяльність, Україна.

Постановка проблеми. У суспільно-політичному, науково-педагогічному та культурно-національному житті українського народу другої половини ХІХ ст. велике значення мали газети та часописи, які виступали джерелом інформації, пропаганди політичних і науково-педагогічних знань, засобом ідейного впливу на широкі верстви населення. Вони використовувались українськими освітніми і культурними діячами як трибуна для просвіти і виховання трудящих, як ідеологічна зброя у національно-визвольній боротьбі свого народу. Ознайомлення з матеріалами, вміщеними у тогочасних періодичних виданнях, дає можливість скласти уявлення про політичну й духовну атмосферу, що панувала у тогочасній Україні.

Науково-публіцистична діяльність П. Житецького припадає на останню чверть ХІХ ст. Час і обставини, в яких він жив і працював, поклали відбиток на його наукові праці, які вже багато в чому застаріли навіть своїм фактичним матеріалом. Зрозуміло,

що для нас не можуть бути прийнятними методологічні основи досліджень П. Житецького, його суспільно-теоретичні погляди. Але критичне використання його наукового надбання – дає можливість для нового прочитання традиційної проблематики, об'єктивного незаангажованого висвітлення подій і фактів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове осмислення видавничої діяльності П. Житецького побіжно представлено у працях О. Казакевич та В. Плачинди у висвітленні й оцінках вченого історичного минулого України; Н. Побірченко у контексті етнографічної спадщини членів українських громад; М. Смольницької, О. Шевчук в аспекті літературно-наукової творчості викладачів Колегії Павла Галагана та ін. Проте, як показав аналіз наукових джерел, на сьогодні відсутнє цілісне дослідження здобутків П. Житецького у видавничій справі.

Мета статті – на основі аналізу науково-публіцистичних праць П. Житецького здійснити цілісне висвітлення видавничої діяльності педагога у контексті розвитку вітчизняних періодичних видань другої половини XIX ст.

У період другої половини XIX ст. розпочався процес створення українських видавництв та преси. Слід зазначити, що в українському русі були наявні кілька політичних течій, які, гуртуючись навколо того чи того видавництва чи періодичного органу, намагалися пропагувати свої погляди на шляхи розвитку українського національного відродження. Важливо відзначити також, що українську пресу та видавництва можна класифікувати не лише за політичним їх спрямуванням, а й за тим, на які верстви суспільства вони були орієнтовані [14, 76].

Здійснений царським урядом у 1876 р. крок до звуження сфери функціонування української мови загострив культурно-національну проблему. Цей зловісний акт викликав обурення української інтелігенції, зокрема найбільшу кількість опублікованого матеріалу знаходимо в працях М. Драгоманова, який, будучи з 1876 р. в еміграції, мав можливість відкрито висловити своє ставлення до подій на його батьківщині. У доповіді на Міжнародному літературному конгресі в Парижі (1878) М. Драгоманов порушив українське питання, привернувши до нього увагу європейської громадськості. Він звертав увагу на пасивність окремих культурних діячів, які не намагалися протидіяти утискам самодержавства і

не виявляли принциповості та наполегливості у боротьбі за національні права українського народу. М. Драгоманов, відзначав, що указом 1863 р. заборонялося видавати тільки науково-популярні книжки, і що він не стосувався всіх інших напрямів розвитку української літератури. Далі М. Драгоманов згадав закон 1865 р., який відкривав можливість обминути попередню цензуру, друкуючи у Москві й Петербурзі книжки обсягом до 10 друкованих аркушів [2, 124].

Наслідком згаданих дискримінаційних заходів було скорочення кількості друкованої продукції, що видавалася українською мовою в Росії: у 1864 р. – 12 книжок і брошур, 1865 р. – 5, 1866 – жодної, у наступні три роки – по 2 книжки, у 1870 р. – 5. На Україні ж з 1863 р. по 1872 р. вийшла лише одна книжка українською мовою [11, 131].

Надзвичайно позитивним явищем у період другої половини ХІХ ст. було прагнення українських діячів координувати й об'єднувати свої зусилля у справі видання та розповсюдження українських книжок. Водночас не можна не відзначити й того, що співпраця діячів різних регіонів Наддніпрянщини відбувалася у дуже обмеженому колі особисто знайомих між собою людей [14, 77].

Чиновники царського самодержавства трактували патріотичні почуття більшості інтелігенції як націоналістичні, до того ж, їх лякало поширення антимонархічних ідей. Неважко переконатися, що ними заборонялися насамперед твори гостро соціального змісту, в яких реалістично зображувалися суспільні процеси пореформеної доби [15, 31].

У скрутному становищі перебувала й періодична преса. Намагання діячів української культури організувати стабільне видання періодики на національній основі наштовхувалося на протидію самодержавства. Виникла ідея видавати “літературні додатки” до російських журналів українською мовою. Однак особливих успіхів досягнуто при цьому не було. Щоправда, в 1841 р. у Петербурзі вийшов альманах “Ластівка”. У ньому було вміщено твори Т. Шевченка, а також деякі перлини українського фольклору. Альманах відіграв важливу роль в активізації літературно-громадських і культурних процесів на Україні. І так тривало до кінця ХІХ ст. – українські літератори задовольняли публікаторські потреби, видаючи альманахи і збірники: у Києві в 1883 р. – “Раду”,

у 1886 р. – “Степ. Херсонський белетристичний збірник”; у Харкові – “Складку. Альманах року божого 1887-го. № 1. Спорудив В. Александров” та ін. [5, 281]

Громадсько-просвітницька діяльність П. Житецького була тісно пов’язана з видавничою. Надзвичайно плідною виявилася співпраця педагога з такими періодичними виданнями, як “Основа”, “Киевская старина”, “Киевский телеграф”, “Этнографическое обозрение”, “Педагогический сборник”, “Записки НТШ” та ін. Ми зупинимося лише на тих працях, які викликали найбільший резонанс тогочасного суспільства.

На сторінках згаданих шпальт П. Житецький науково-публіцистичними статтями установлює особливість південно-російського народу пояснює життєвість літературної обробки української мови [10, 113].

У кожній праці вченого можна підкреслити дві головні риси: ніколи не зупинятися на півдорозі і сміло йти назустріч правді, ігноруючи вчене марновірство, а з іншого боку, – пильно обміняти те, що тхне “механізмом” [7, 10].

Створений 1861 р. журнал “Основа” став осередком українського національного ліберального руху. Заснований представниками Петербурзької громади – проіснував лише до 1862 р. у національному питанні переважно пропагував культурницький рух [1, 113].

Навколо “Основи” згуртувалися відомі педагоги й громадські діячі. В “Основі” “...зустрілися два покоління українського громадянства, – писав С. Єфремов. – На чолі першого стояли такі популярні серед українців люди, як П. Куліш і М. Костомаров – Т. Шевченко помер на самому початку “Основи”; визначнішими з другого боку були В. Антонович, М. Рильський, П. Житецький, О. Кониський, П. Чубинський та ін.” [3, 387].

У цей період журнал “Основа” – “...став виразником думок кращих людей України: їх патріотизму, їх демократизму і всього того, що було потрібно для добра рідного краю...” [12, 70]. На сторінках часопису П. Житецький та інші представники інтелігенції другої половини ХІХ ст. вели полеміку з тими науковцями і громадськими діячами, які вважали українофільство шкідливим явищем для Російської імперії і не визнавали українську мову та культуру повноцінною [6, 114].

Саме як відповідь на антиукраїнську риторичку у 1862 р. в журналі “Основа” з’явилася стаття П. Житецького “Русский патриотизм”.

У цій праці учений категорично заперечує спроби звести українську літературу до рівня літератури провінціальної, літератури “для домашнього вжитку” [4, 5], та приходять до цілком логічного висновку – “...якщо є дві руські народності, то є й дві руські мови, і повинні бути дві окремі і самостійні літератури” [4, 10]. Відстоюючи права української мови на самостійне існування як мови літературної і її подальший безперешкодний розвиток, П. Житецький водночас підкреслював велику близькість і тісну спорідненість української й російської мов, відзначав їх походження з єдиного джерела [4, 15].

Виступаючи проти великодержавницького приниження української мови, П. Житецький з гідністю науковця відстоював думку, що українська мова – як самостійна національна мова – здатна до прогресу у всіх сферах життя [4, 15].

Найбільший талант журналіста і видавця П. Житецький виявив у період своєї співпраці з журналом “Киевская старина” (1882 – 1906), що був єдиним на той час органом українознавства на терені Російської імперії.

На початку 90-х р. у “Киевской старине” друкується низка об’єднаних спільною ідеєю статей П. Житецького про українські думи, а пізніше (1893) вони виходять окремою книгою під назвою “Мысли о народных малорусских думах”. Головна мета дослідження – встановити вплив писемної української літератури на думи, з’ясувати походження останніх. У згаданій праці вчений залишився вірним собі – він зосередив увагу на найменш вивченій ділянці української культури, поєднавши власні інтереси мовознавця, фольклориста й педагога [8, 69].

У зв’язку з тим, що “Мысли о народных малорусских думах” друкувалися частинами в “Киевской старине” (1892), це спричинило труднощі у становленні послідовності думок автора, та окремі частини здавалися незв’язними. Але коли “Мысли” вийшли окремою книгою, то в такому вигляді справили гарне враження [13, 85].

Аналізуючи це дослідження П. Житецького, М. Сумцов, зазначив, що воно побудоване лише навколо впливу шкільної

літератури на думи [13, 79]. Для виконання такого роду дослідження ученому довелося проаналізувати велику кількість шкільних збірників, які за своєю структурою нагадують записні книги, та містять різного роду вірші на слов'янській, книжній малоросійській, народній малоросійській і польській мовах. Нерідко в них трапляються і народні пісні. Виявляючи велику любов обраного предмета дослідження, П. Житецький спромігся висвітлити його з освоєної ним оригінальної точки зору. Загалом “Мысли о народных малорусских думах” містять у собі новий фактичний матеріал, уривки цікавих віршів та нові історичні пісні, що в сукупності має вагоме наукове значення [13, 107].

Усну народну творчість П. Житецький розглядав як важливий чинник морального виховання молоді. Про виховне значення його наукового доробку говорять уже самі назви розділів: “Странствующие школьники в старинной Малороссии”, “Малорусские вирши нравоучительного содержания” та ін. Педагог аналізував мову і стиль дум, досліджував особливості римування, ритміки, мовних засобів образності, вдавався до зіставлення синоніміки, символіки, синтаксису, окремих граматичних категорій з мовою давньої української поезії і прози. Він дійшов висновку, що літературна діяльність українських письменників залишила помітний слід у народнопоетичній творчості, а творці дум були люди освідченні [9, 452].

Висновки. Стрижневими у суспільно-політичному житті другої половини ХІХ ст. були питання про державний устрій, долю нації, її майбутнє, розвиток науки та освіти тощо. З цих проблем проводилися дискусії, на розсуд громадськості виносилися різні точки зору. Цьому сприяло створення та розповсюдження наукових періодичних видань. На сторінках часописів розроблялися теоретичні основи українського шкільництва, відбувалася боротьба за ослаблення цензурного тиску, друкувалися публікації педагогічно-просвітницького характеру. Вивчаючи і обмірковуючи все це сьогодні, ми бачимо нерозривний зв'язок впливу видатних публіцистів та громадських діячів другої половини ХІХ ст. на розвиток і становлення сучасної освіти та науки.

За тяжких цензурних і політичних утисків другої половини ХІХ ст. на сторінках періодичних видань П. Житецький виступав як борець за українську мову та національну школу, був автором

статей педагогічно-просвітницького спрямування, популяризатором українських народних творів.

Видавнича діяльність П. Житецького не обмежилася лише публікаціями у періодичних виданнях. Взявши за мету просвіту українського народу, піднесення його ролі у загальноєвропейському контексті, популяризацію творчого потенціалу його свідомих представників, він зробив вагомий внесок у підготовку та видавництво навчальних підручників, створення науково-популярних видань для народу та ін.

Подальшого вивчення та узагальнення потребують проблеми видавничої діяльності сучасників педагога, а також дослідження впливу інших науково-публіцистичних праць П. Житецького на розвиток та становлення педагогічної преси другої половини ХІХ ст.

Література

1. Волощенко А.К. Написи з історії суспільно-політичного руху на Україні в 70-х – на початку 80-х років ХІХ ст. / А.К. Волощенко. – К., 1974. – 537 с.
2. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу / М. Драгоманов. – Женева, 1877. – 253 с.
3. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов ; худож. оформл. В.М. Штогриня. – К. : Феміна, 1995. – 686 с.
4. Житецкий П.И. Русский патриотизм (Ответ “Дню”) / П.И. Житецкий // Основа. – 1862. – № 3. – С. 1 – 21.
5. Історія української дожовтневої журналістики : навч. посіб. [для студ. вузів] / за ред. О. Дея та ін. – Львів, 1983 – 511 с.
6. Казакевич О. Павло Житецький. Життя та діяльність / О. Казакевич. – К., 2008. – 204 с.
7. Перетц В. Пам’яті П. Житецького / В. Перетц // Записки НТШ. – 1911. – Т. 102. – С. 5 – 10.
8. Плачинда В.П. П.Г. Житецький / В.П. Плачинда // Народна творчість та етнографія – 1966. – № 4. – С. 68 – 70.
9. Побірченко Н. Житецький Павло Гнатович / Н. Побірченко // Українська педагогіка в персоналіях : навч. посіб. : в 2 кн. / за ред. О.В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – Кн. 1. – С. 449 – 460.
10. Побірченко Н.С. Питання національної освіти та виховання в діяльності українських Громад (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) : монографія / Н.С. Побірченко. – К. : Наук. світ, 2002. – 331 с.
11. Попов П. Книга і друкарство на Україні / П. Попов. – К., 1965 – 256 с.

12. Стешенко І. Українські шестидесятники / І. Стешенко // Записки УНТ в Києві. – 1908. – Кн. 1 – 2. – С. 70 – 77.

13. Сумцов Н.О. Заметки о малорусских думах и духовных виршах / Н.О. Сумцов // Этнографическое обозрение. – 1895. – № 4. – С. 79 – 107.

14. “Українське питання” в Російській імперії (кін. XIX – поч. XX ст.): в 3-х ч. / ред. В. Сарбей; НАН Ураїни Ін-т історії України. – К., 1999. – Ч. 2. – 488 с.

15. Шип Н.А. Культурно-національне питання на Україні у XIX ст. / Н.А. Шип // Український історичний журнал. – 1991. – № 3. – С. 25 – 33.

Исаченко Виктория. П. Житецкий и издательская деятельность второй половины XIX в. В статье проанализированы научно-публицистические труды П. Житецкого на страницах периодических изданий второй половины XIX в. Освещена издательская деятельность педагога в контексте развития отечественных периодических изданий этого периода. Охарактеризованы особенности создания, развития и распространения научных периодических изданий второй половины XIX в. Проанализированы взгляды П. Житецкого на особенности социально-политической жизни этого времени.

Ключевые слова: П. Житецкий, периодические издания, научно-публицистические труды, издательская деятельность, Украина.

Isachenko Viktoria. Pavlo Zhytetsky and publishing activities in the second half of the 19th century. P. Zhitetsky's scientific and journalistic works in periodicals of the second half of the XIX century are analysed in the article. The pedagogue's publishing activity in the context of the development of domestic periodicals of the period under investigation is considered. The peculiarities of the creation, development and dissemination of scientific periodicals of the second half of the XIX century are characterised. P. Zhitetsky's views on the peculiarities of social and political life of that time are analysed.

Key words: P. Zhitetsky, periodicals, scientific and journalistic works, publishing activity, Ukraine.